

דְּבָרָה קַפְלֵן

שטרסבורג

יהודים, נוצרים, רפורמציה

תרגום מאנגלית

להד לזר

מרכז זלמן שזר לחקר תולדות העם היהודי
ירושלים

Originally published in English under the title
Beyond Expulsion
Jews, Christians, and Reformation Strasbourg
by Debra Kaplan
Stanford University Press, Stanford, CA
All Rights Reserved. This translation is published by the arrangement with
Stanford University Press
© 2011, Debra Kaplan

המערכת המדעית

פרופ' עמנואל אטקס (יו"ר), פרופ' מוטי גולני, פרופ' אלימלך הורוביץ,
פרופ' מוטי זלקין, מר יחזקאל חובב, מר צבי יקותיאל, פרופ' יעקב שביט

מנהלת ההוצאה לאור: מעין אבינרי-רבהון

עריכה לשונית: אלי שקדי

הפקה והבאה לדפוס: יחזקאל חובב

ספר זה יוצא לאור בסיוע

משרד התרבות והספורט – מינהל התרבות והאמנויות

ישיבה יוניברסיטי

הקרן ע"ש ישראל וגולדה קושיצקי, המחלקה לתולדות ישראל ויהדות ומננו, אוניברסיטת בראילן

מסת"ב 978-965-227-335-2 ISBN

Catalogue No. 185-663 מספר קטלוגי

© כל הזכויות שמורות למרכז זלמן שזר לחקר תולדות העם היהודי, ירושלים, תשע"ז

© Copyright by The Zalman Shazar Center for Jewish History, Jerusalem

Printed in Israel, 11/2016

אין להעתיק או להפיץ ספר זה או קטעים ממנו, בשום צורה ובשום אופן, אלקטרוני או מכני,
לרבות צילום או הקלטה, ללא קבלת אישור בכתב מהמוציא לאור.
סדר ועימוד: מרכז זלמן שזר; לוחות והדפסה: דפוס קורדובה, חולון

תוכן העניינים

9		פתח דבר
12	הערות טכניות	
15	מגירוש לדו־קיום – שינוי פרדיגמה	מבוא
28	שטרסבורג והרפורמציה הפרוטסטנטית העיר בימי הביניים 29 המבנה הפוליטי של שטרסבורג 32 העיר בתקופת הרפורמציה 33 אופייה הייחודי של שטרסבורג 39	פרק ראשון
41	המצאת החיים היהודיים מחדש במרחב הכפרי הרחבת המושג המסורתי של "קהילה" 47 העיר האגנאו 56 רשתות חברתיות עם קהילות אחרות 58 הגדרתה של "אשכנז" 63	פרק שני
65	מרחבים משותפים: אינטראקציות חברתיות באזורי הכפר פרשת מאיר מהאגנאו 66 מרחבים פרטיים, מרחבים משותפים 74 מנהיגים נוצרים והצבת גבולות 77 הצבת גבולות בצד היהודי 81	פרק שלישי
84	יצירת מרחב יהודי בעיר הנוצרית היהודים ושוקי שטרסבורג 84 היהודים, הכלכלה ושטרסבורג 85 הסדרת הנוכחות היהודית בשטרסבורג 95 יחידים והמגיסטרטים 103 הסדרה מוגברת של הפעילות היהודית 105	פרק רביעי

108	בניית אמונה וסובלנות בעידן הרפורמציה מדיניות מגיסטריאלית וחוקים מגיסטריאליים: 109 1570–1530 מדיניות מגיסטריאלית וחוקים מגיסטריאליים: 112 1648–1570 אנטישמיות ותרבות הדפוס הפרוטסטנטית 119 שטרסבורג וסובלנות 133	פרק חמישי
136	הבראיזם נוצרי ויחסים עם יהודים מקומיים מסורת ה־Hebraica Veritas לפני הרפורמציה 136 הבראיזם בשטרסבורג בתחילת המאה השש עשרה 138 שינויים תאולוגיים בשטרסבורג 151	פרק שישי
163	בניית זיכרון יהודי: אגודות קונטנטים, הרפורמציה, ונרטיבים של היסטוריה יהודית גלות, גירוש וההגדרה העצמית היהודית 164 יוסל מרוסהיים: הגדרת הגיבורים והרעים של ההיסטוריה 167 אסטרטגיות ישנות, סוגות חדשות 178	פרק שביעי
184	מאשכנז לצרפת: יהודים ונוצרים באלזס	סיכום
191	רשימת קיצורים 191 מקורות ארכיוניים 191 כתבי יד 193 מקורות ראשוניים ומשניים 193	ביבליוגרפיה
225		מפתח

פתח דבר

'שטרסבורג: יהודים, נוצרים, רפורמציה' דן ביהודי העיר שטרסבורג לאחר שגורשו ממנה במאה הארבע עשרה. לא הותר להם לשוב לעיר כתושבים עד מתן אמנציפציה לאשכנזים הגרים בצרפת בסוף המאה השמונה עשרה. במאה הארבע עשרה עברו מקצת יהודי אלזס לגור בעיירות ובכפרים הסמוכים לערים שמהן גורשו. באזורים כפריים אלה הם הקימו קהילות חדשות, על אף הקשיים שעמדו בפניהם, כגון הגבלת מספר היהודים שהורשו לגור בכל כפר וכפר. אכן, ברוב העיירות והכפרים גרו רק משפחות בודדות, ללא רב, בית כנסת ושאר שירותים קהילתיים. יהודים מכפרים שונים חברו יחד לקהילה אף שהיו פזורים במקומות שונים, וכך הצליחו לקיים שירותי דת יהודיים קהילתיים. הארגון הקהילתי באלזס שופך אור על המושג 'קהילה' בעת החדשה המוקדמת, שכן הוא כלל גם יהודים הפזורים ביישובים רחוקים זה מזה שיצרו מעין קהילה אחת. ההתמודדות עם מצב דמוגרפי זה, שהיה נפוץ באימפריה הרומית הקדושה עד אמצע המאה השבע עשרה, מבדילה בין יהודי צפון אירופה בימי הביניים, שלרוב גרו בערים גדולות וקיימו קהילות מקומיות מסודרות, לבין יהודי האימפריה בעת החדשה המוקדמת, שהתארגנו לקהילה שחבריה חיו ביישובים פזורים.

בנוסף לאתגרים הקשורים לבניית קהילה ביישובים כפריים, היהודים היו צריכים להתפרנס במקומות החדשים שבהם התיישבו. אכן, יהודים כפריים נכנסו לעיר מדי יום ביומו לעבוד בה, למרות החוקים שמנעו מן היהודים להיות תושבים בשטרסבורג במשך ארבע מאות שנה. ממסמכים ארכיוניים עולה שהייתה נוכחות של יהודים בעיר אף שהיא לא אפשרה ליהודים להשתקע בה. היהודים מכרו בשטרסבורג יין, בהמות ואוכל, עסקו ברפואה והלוו כסף הן לתושבי העיר הן לתושבי הכפר. המגיסטרטים של העיר חתמו על חוזה עם יהודים מקומיים שהתיר להם לעבוד בעיר וקבע שהם יפנו לבית דין עירוני בלבד. המקורות מאפשרים לנו לעקוב אחר היחסים הכלכליים, המשפטיים והחברתיים בין יהודי הכפר לשכניהם הנוצרים.

הואיל והייתה נוכחות של היהודים בשטרסבורג במאות השנים שלאחר הגירוש ממנה, הייתה לרפורמציה הפרוטסטנטית השפעה על יהודים באימפריה הרומית הקדושה. זו הסוגיה המרכזית שבה רציית לדון במחקר על יהודי אלזס. במהלך המאה השש עשרה התפשטה הרפורמציה ברחבי אירופה, ובפרט בערי האימפריה. בשטרסבורג, שהייתה אחד ממרכזי הרפורמציה החשובים ביותר, היו היהודים עדים לתחילת אימוצה של הרפורמה ואפילו לימדו את הרפורמטורים עברית, ענו על שאלותיהם ביחס

למנהגים יהודיים, והשיגו ספרים יהודיים לכמה מנהיגים נוצרים. יהודים קיבלו מחסה בעיר בעתות מלחמה וסכנה, ואפילו הצליחו למנוע את הוצאתם לאור של כתבי לותר שבהם הוא יצא בחריפות נגד היהודים. ואולם בסוף המאה השש עשרה ובתחילת המאה השבע עשרה, כאשר הרפורמטורים אימצו עמדה אורתודוקסית יותר מבעבר, הציבו מנהיגי העיר גבולות ליהודי הכפר. עקב כך ירדה הנוכחות היהודית בעיר בתחום המסחר, המשפט והרוח. הרפורמציה יצרה ריחוק בין הקהילה היהודית לקהילות הנוצריות בשטרסבורג. המרחק הגדול בין יהודים כפריים לנוצרים עירוניים המשיך להתקיים מאות שנים, אפילו לאחר קבלת האמנציפציה. אף ששטרסבורג הייתה מוכרת כעיר מתונה בעת החדשה המוקדמת, הרי שהסובלנות שגילו מנהיגי העיר כלפי יהודים וכלפי נוצרים לא לותרנים בסוף המאה השש עשרה ובתחילת המאה השבע עשרה הייתה מוגבלת.

ספר זה הוא תרגום מאנגלית של ספרי *Beyond Expulsion*. בכתבי את הספר נעזרתי בספריות ובארכיונים שונים, כולל הארכיון העירוני בשטרסבורג, הארכיון של אוור בהרן, הספרייה הלאומית והאוניברסיטאית בשטרסבורג והספרייה הציבורית בניו יורק, ואני מודה לספרנים ולארכיונאים שעזרו לי. רוב תודות גם למוסדות שנתנו לי רשות להשתמש באיורים לספר, ובמיוחד לארכיון העירוני בשטרסבורג, למוזאון לובריה נוטרסהדס ולקונסטמוזאון בבאזל. אני גם מודה למוסדות שתמכו במחקר זה בשלבים שונים, ובהם מכון לאו בק בניו יורק, American Historical Association, Charlotte, W. Newcombe Dissertation Fellowship, ואוניברסיטת פנסילבניה.

אני אסירת תודה למורט לונגרווב, שכיהן בשעתו כרקטור של ישיבה יוניברסיטי בניו יורק, שתמך בעבודתי לאורך תשע השנים שעבדתי שם. בהנחיתו מימנה האוניברסיטה את התרגום למהדורה העברית. זכיתי לעבוד בישיבה יוניברסיטי עם עמיתים טובים ונדיבים, ואני מודה במיוחד לבארי אייכלר, דוד ברגר, שלום הולץ, ארי מרמלשטיין, אהרן קולר ויהודה (לארי) שיפמן. אני גם מודה לאריה טוכמן, שעזר לי להכין את הביבליוגרפיה בעברית. תודתי שלוחה ללי וונדל, מגדה טטר, טום סאפלי, טד פראם, אלישבע קרליבך ודוד רודרמן, שעודדו אותי במשך שנים רבות. עמיתים שונים עזרו לי למצוא מונחים מדויקים לתרגום הספר לעברית, ואני מודה במיוחד לאלישבע באומגרטן, לחיים ברקוביץ, ליעקב דויטש, לאדם טלר וליוסף קפלן. הספר תורגם בידי להד לזר, שהשקיע זמן ומאמץ כדי לשמור על המשמעויות המדויקות של הטקסט, ואני מודה לו על כך. עבודתו של העורך הלשוני אלי שקדי שיפרה את הספר מבחינה לשונית. אני מודה מקרב לב לכל הצוות של מרכז זלמן שזר: לצבי יקותיאל, מנכ"ל המרכז בעת שהספר התקבל לפרסום; למיכל נקר, המנכ"לית החדשה; ובמיוחד למעין אבינר-רבהון וליחזקאל חובב, שתמיד היו נכונים לעזור בכל דבר

פתח דבר

הקשור לספר. תודה מיוחדת לאריאלה שקדי על ההכנה המוקפדת והמקצועית של המפתח. אני גם מודה למחלקה החדשה שבה אני מלמדת באוניברסיטת בר-אילן, וכן לתמיכה נוספת מהקרן ע"ש ישראל וגולדה קושיצקי, המחלקה לתולדות ישראל ויהדות זמננו, אוניברסיטת בר-אילן.

לא יכולתי לחקור בארכיוני שטרסבורג ללא סיוען של המשפחות שאירחו אותי בעיר לפני יותר מחמש עשרה שנה. תודה למשפחות גוטמן וגוטשל, ובמיוחד למשפחת אמשלם, שהייתי בת-בית אצלן. אני גם מודה למשפחתי, שבלעדיה לא הייתי יכולה לעבוד על הספר הזה. תודה להורי, ובמיוחד לאישי דניאל, שתמיד הקשיב בסבלנות להתלבטויות שלי על מונחים וтерגומים שונים. לילדי, אבישי, נועם ואליצור, תודה רבה. ספר זה מוקדש לסבי וסבתי, שתמיד עודדו אותי ותמכו בכל רצונותי ושאיפותי. במהלך כתיבת הספר עליתי עם משפחתי לירושלים. אני מאוד שמחה שהספר, שליווה אותי לארץ ישראל, יהיה נגיש עתה גם לקהל הקוראים בארץ.

ירושלים, קיץ תשע"ו

מבוא

מגירוש לדו־קיום שינוי פרדיגמה

"בשבתות יש לנו, היהודים, מנוחה, ואיננו סוחרים או נוסעים".¹ כך כתב יעקל מאֹפְרֶגְהֵיִים למגיסטרטים של העיר שטרסבורג במאי 1548. יעקל, יהודי שהתגורר בכפר קטן באלזס עילית, זומן לבית משפט בשטרסבורג לדיון שנקבע לשבת. הוא שלא למגיסטרטים בקשה כתובה לדחיית הדיון בתיק, והציע להופיע בפני בית המשפט המוניציפלי ביום אחר לפי בחירתם. בשנת 1566, בנסיבות דומות, בא גוטליב מהאגנאו (Hagenau) בדברים עם המגיסטרטורה של שטרסבורג על דחיית תאריך למשפט מפאת השבת. גוטליב כתב למגיסטרטים בעניין הליך משפטי בין בני חסותו לבין בורגני מקומי בשם היינריך פְּרוֹיֶסֶר:

כפי שעולה מן המסמך הנזכר לעיל... עליי להופיע לפני כבודכם מחר, יום שבת, בשעה שש... ואולם, הרי [ידוע] לכבודכם כי בתור יהודי אני מנוע מעשיית דברים מסוימים בשבתות; וגם אין זה יאה. לכן מופנית לכבודכם בקשתי הכנועה. הציעו לי יום אחר, במהלך השבוע.²

להתכתבויות קצרות אלה נודעת חשיבות היסטורית פעוטה יחסית, אך הן מיטיבות לשקף אינטראקציות מפתיעות, שללא מחקר ארכיוני היו ממשיכות להישאר עלומות. העיר שטרסבורג גירשה את הקהילה היהודית שלה בשנת 1390.³ יהודים לא הורשו לשוב להתגורר בעיר עד 1791. ואולם, מתברר כי למרות הרחקתם לכאורה משטרסבורג במשך ארבע מאות שנים, יהודים לא רק נכנסו אל העיר במהלך אותה תקופה אלא גם הופיעו בבתי המשפט שלה כבעלי דין, התכתבו עם המגיסטרטים

1 AMS III/174/38/33

2 AMS III/174/38/116. מודעות נוצרית לחגים יהודיים ולשמירת שבת ניכרת גם בחקיקה הנוגעת לקביעת מועדי ירידים, מועדים אשר שונו לפעמים כדי להבטיח השתתפות יהודית. ראו: Carlebach, *Palaces of Time*, pp. 141–159

3 החוקרים חלוקים לגבי תאריך הגירוש הסופי המדויק של הקהילה היהודית. טווח הזמנים נע בין השנים 1388–1392. אני אימצתי את עמדתו של גרד מנטגן, המתייחס לאוקטובר 1390 כנקודת הזמן שאחריה לא חודשו הפריבילגיות היהודיות. ראו: Mentgen, *Studien*, pp. 169–179

שלה, לימדו את הרפורמטורים הנוצרים של העיר עברית ויודאיקה, וגם באו במגע עם תושבים מקומיים ועבדו עִמָם. בקשתו של יעקל למגיסטרים מלמדת כי הוא חש נוח למדי להתכתב עִמָם; ואכן, במסמכים אחרים הוא הסביר כי הלווה בשעתו מעל שמונה מאות גולדן לבורגנים בעיר, ולכן הכיר היטב את העיר ואת מנהיגיה.⁴

על קיומם של יחסים בין יהודים לנוצרים ועל ההשפעה ההדדית ביניהם עמדו חוקרים בעת האחרונה. מחקרים קודמים על אירופה של ימי הביניים, שנערכו לפני השליש האחרון של המאה העשרים, התמקדו בפולמוסים, בוויכוחים וברדיפות והדגישו את הבידוד היהודי מן העולם הנוצרי.⁵ לעומתם, המחקר הקרוב יותר לימינו זיהה כי יהודים ונוצרים גרו אלה לצד אלה, שכן יהודים התגוררו לעתים קרובות במרכזי הערים, על יד הכנסייה או סמוך לקתדרלה המקומית.⁶ שכנות זו אפשרה ליהודים ולנוצרים לרקום ביניהם קשרי מסחר וקשרים חברתיים, להתוודע אלה למסורות הדת של אלה ולהשפיע האחד על האחר.⁷ דוגמאות אינספור ליחסי גומלין כאלה אפשר למצוא בפולמוסים, בפולחנים, בספרים של מלווים בריבית ובהתפתחויות תרבותיות דומות שהתרחשו בו בזמן אצל יהודים ונוצרים.⁸ דור חדש של חוקרים הראה, שעל אף האיבה שוודאי שררה בין יהודים לנוצרים, התאפיינו יחסיהם גם באינטימיות מסוימת.

מכל מקום, בימי הביניים המאוחרים גורשו יהודים מאזורים נרחבים במערב אירופה. המונרכים של אנגליה, צרפת, ספרד ופורטוגל גירשו את היהודים שחיו בשטחיהם, וכך עשו גם כמה מן השליטים המקומיים באיטליה. תושביהן היהודים של רבות מן הערים הגדולות באימפריה הרומית הקדושה גורשו מהן. על פי ההיגיון נראה, לכאורה, כי היחסים בין יהודים לנוצרים פסקו עם גירוש היהודים מן האזורים שאותם אכלסו במשך מאות שנים; ואכן, שיעורי מבוא בתולדות עם ישראל, המוצעים לתלמידי תואר ראשון, משתמשים לא פעם בנקודת הזמן שבה אירעו הגירושים ממערב אירופה לשם הפרדה בין שיעורים: שיעור אחד מסתיים בגירוש היהודים מספרד בשנת 1492, וביעור הבא

AMS III/174/38/80 4

לסקירת התפנית שחלה במחקר, ראו: Berger, 'Generation of Scholarship', pp. 4–14. ראו הערותיו בעמוד 5. אפילו ההיסטוריה החברתית של יהודי אשכנז בימי הביניים ובעת החדשה המוקדמת שכתב יעקב כ"ץ מציגה את היהודים כמי שחיו במידה רבה בנפרד מן החברה הנוצרית. ראו: כ"ץ, בין יהודים לגויים.

יוצאת מכלל זה הייתה העיר שפייר (Speyer), שיהודיה היו אמורים לגור באזור שנקבע למגוריהם אך למעשה גרו ליד הקתדרלה. ראו: Elbogen et al. (eds.), *Germania Judaica*, 1, p. 328.

לסקירת מחקרים מן העת האחרונה, ראו: Marcus, 'Jewish-Christian Symbiosis', pp. 449–516. מודל זה מוצג אצל יובל, שני גויים.

לכמה דוגמאות מן העת האחרונה, ראו: מרקוס, טקסי ילדות; באומגרטן, אמהות וילדים; Cohen, *Sanctifying the Name*; Elukin, *Living Together*. המידה שבה יהודים חלקו את המציאות של אלה שהם חיו בקרבם נבחנה בהרחבה על ידי משה רוסמן, שהעלה את השאלה עד כמה ההיסטוריה היהודית הייתה "יהודית". ראו: רוסמן, היסטוריה יהודית.

מגירוש לדו־קיום

פותחים בתיאור שגשוגן של קהילות יהודיות חדשות במזרח אירופה, באימפריה העות'מאנית, באמסטרדם ובאיטליה, מקומות שבהם קבעו פליטי הגירושים הימני בינדימיים את מושבם החדש. באופן לא מפתיע, חוקרים של אותם מחוזות השכילו להוכיח שהחיים וההוויה של היהודים ושל שכניהם החדשים, אם נוצרים ואם מוסלמים, היו גם הם שזורים יחדיו ושלובים זה בזה.⁹ השיעור פוסח לעתים קרובות על תולדות היהודים במערב אירופה עד אמצע המאה השבע עשרה, תקופה שבה אנוסים מספרד ומפורטוגל עברו לאמסטרדם וללונדון ויהודי חצר נכנסו לערי האימפריה הרומית הקדושה שמהן גורשו בעבר.

מן הגישה הזאת משתמע שנוצר חלל ריק בהתיישבות היהודית באימפריה, למן הגירושים של ימי הביניים המאוחרים עד השתלבותם מחדש של יהודים בערים באמצע המאה השבע עשרה. אבל יהודי האימפריה – בשונה מיהודי צרפת, אנגליה, ספרד או פורטוגל – לא גורשו מכל שטחיה. למרות גירושם מן הערים ומאזורים אחרים באימפריה, למן המאה הארבע עשרה ועד למאה השבע עשרה, הם נשארו באימפריה במרוצת המאות החמש עשרה, השש עשרה והשבע עשרה. אף על פי כן, עד לאחרונה לא תפסו יהודים אלה את מקומם בהיסטוריוגרפיה היהודית והאירופית כאחד.

החל באמצע המאה הארבע עשרה חלו שינויים בדפוסי ההתיישבות היהודית באימפריה הרומית הקדושה. אם במרוצת ימי הביניים התגוררו רוב היהודים בערים, הרי במאה החמש עשרה כבר חיו רובם באזורים כפריים. היעדרה של סמכות פוליטית אחידה באימפריה אפשר ליהודים שגורשו מן הערים להתיישב מחדש באזורים אחרים, לעתים קרובות באזורי הכפר הסמוכים להן.¹⁰ הרישומים הארכיוניים חושפים שפע דוגמאות של יהודים שגרו בעיירות קטנות ובכפרים. אותם יהודים שילמו מסים מקומיים, התכתבו עם מנהיגי היישובים, והסדירו מחלוקות משפטיות בבתי משפט למיניהם.¹¹

בנוסף לכך, היהודים הכפריים הללו שימרו את קשריהם עם מגיסטרים ועם תושבים באותן ערים ממש שמהן גורשו. ספר זה, 'שטרסבורג: יהודים, נוצרים, רפורמציה',

9 על פולין, ראו: Teter, *Jews and Heretics*. על האימפריה העות'מאנית, ראו: בן־נאה, יהודים

בממלכת הסולטנים. על איטליה, ראו המסות בקובץ: Ruderman (ed.), *Essential Papers* 10 הספרות בנושא נרחבת. להלן כמה דוגמאות מאזורים שונים: Maimon et al. (eds.), *Germania Judaica*, 3; Ries, *Jüdisches Leben*; Hsia and Lehmann (eds.), *In and Out of the Ghetto*; Battenberg, *Quellen*; Cohen, *Die Landjudenschafien*; Ullmann, *Nachbarschaft und Konkurrenz*; Rohrbacher, *Die jüdische Landgemeinde*; Litt, *Juden in Thüringen*; Hödl et al. (eds.), *Hofjuden und Landjuden*; Deventer, *Das Abseits*; Treue, *Landgrafschaft Hesse-Marburg*

11 Friedrich Battenberg, 'Juden am Reichskammergericht'; Staudinger, 'Juden am Reichshofrat'; Gotzmann and Wendehorst (eds.), *Juden im Recht*

מבוא

מתחקה אחר קשרים מסוג זה בין יהודים לנוצרים בשטרסבורג. עיר זו, הגדולה בערי אלזס תחתית, שוכנת על גדות הנהרות רייין ואיל (III). היא הייתה מרכז של מסחר ושימשה למעשה בירת האזור. מיקומה על גדות הנהרות ועל הגבול בין האימפריה לצרפת גם הקנה לה מעמד של שוק אירופי חשוב. המאפיינים הכלכליים והגאוגרפיים הללו משכו יהודים אל העיר במאה השתים עשרה, אך בשנת 1349 גירשו תושבי שטרסבורג את יהודי העיר. שני עשורים לאחר מכן אמנם אושרה שוב כניסתן של כמה משפחות לעיר, אך עד 1390 כבר גורשו כל היהודים משטרסבורג. רק בשנת 1791 הוסר האיסור על מגורי יהודים בעיר.

הספר בוחן את היחסים בין יהודים לנוצרים בעיר זו, שאסרה על מגורי יהודים בתוכה ארבע מאות שנים. הוא חודר אל מעבר להדרתם הרשמית של היהודים על ידי עיון במסמכים ארכיוניים, המוכיחים חד-משמעית את השתתפותם הפעילה של היהודים במרכיבים מסוימים של ההווה העירונית. השימוש במקורות ארכיוניים הוא המפתח לחשיפת היחסים המתמשכים בין יהודים לנוצרים לכל אורך התקופה. עבודתם של חוקריה של יהדות אלזס מן המאה התשע עשרה וראשית המאה העשרים התמקדה באופן בלעדי בגזרות נגד היהודים, וראתה בחוקים הרבים שאסרו נוכחות יהודית בעיר עדות להרחקתם המוחלטת של יהודים משטרסבורג;¹² ואמנם, כאשר בוחנים את החוקים בלבד, נדמה כי ליהודים לא הותר להיות בעיר, וכי המגיסטרטים ראו בכל הפרה של איסור זה עברה המחייבת ענישה. אך עבודתם זו של החוקרים מתחקה אחר סיפור ההיסטוריה של היהודים בשטרסבורג במהלך ימי הביניים, ואז חזרת אליו רק בשלהי המאה השמונה עשרה, כאשר התנהלו הדיונים על האמנציפציה של יהודי צרפת – נקודת זמן שבה חיו באלזס קרוב ל-20,000 יהודים.¹³ החוקרים לא הציעו עד כה הסבר להופעתה של אוכלוסייה יהודית כה גדולה באזור, שלכאורה גורשו היהודים ממנו.

המסמכים משטרסבורג מספרים סיפור שונה לגמרי: הם מעידים על נוכחות יהודית בעיר בתקופה שבה לא היו יהודים אמורים להיות בה. היקף הנוכחות היהודית אמנם השתנה עם הזמן, אך אינטראקציות בין יהודים מקומיים לתושבי העיר התקיימו באופן שוטף במרוצת העת החדשה המוקדמת. ניתן להבחין בהדים של הקשרים המתמשכים בין יהודים לנוצרים גם בחוקים האוסרים על כניסת יהודים לעיר, כמו גם בכתביהם של תאולוגים נוצרים ושל חברים בקהילה היהודית. בחינה משותפת של הארכיונים ושל המקורות הידועים יותר שופכת אור על הגוונים הרבים של יחסים בין יהודים

Loeb, 'Juifs à Strasbourg', pp. 137–198; Scheid, *Histoire des Juifs d'Alsace*; 12

Ephraïm, 'Histoire des Juifs', pp. 127–165; Ginsburger, 'Strasbourg', pp. 61–88

13 על אלזס ולורן בתקופות המאוחרות יותר, ראו: Caron, *Between France*; Hyman, *The Emancipation*; בקוביץ, מטורת ומהפכה.

מגירוש לדו־קיום

לנוצרים בעיר, ומציירת תמונה מאוזנת יותר: היו מגעים יומיומיים בין יהודים לנוצרים, אף שגבולותיהם הוצרו מכוח מגבלות חוקיות ממשיות.

העובדה שהגירושים מן הערים לא ניתקו את היחסים בין נוצרים ליהודים מעלה שאלות חדשות וחשובות לגבי היקף המגעים בין שתי הקבוצות. מאחר שיהודים היו נוכחים בתוך ערים כדוגמת שטרסבורג במהלך העת החדשה המוקדמת, הם ודאי הושפעו מן האירועים שהתחוללו בהן. באופן ספציפי, יהודים פקדו את שטרסבורג בתקופה שהתחוללו בה הן רפורמציה הן תפנית הדרגתית מקתוליות ללותרניזם אורתודוקסי. ספר זה מנסה לעמוד על היקף ההשפעה הישירה שהייתה לרפורמציה הפרוטסטנטית על הקהילה היהודית של האימפריה.

מחקרים קודמים בחנו את הנושא במשורה. כך, למשל, כאשר דן סאלו בארון (Baron) בשאלה זו, הוא העלה על נס את ההשלכות התאורטיות של הרפורמציה על המיעוט היחיד במערב אירופה. בארון טען כי עליית האינדיבידואליזם, מגוון הזרמים שהפתחו בנצרות בעקבות הרפורמציה, הגשרים החדשים שנבנו בין יהודים לבין נוצרים המאמינים בכרית הישנה, התהוות המדינות "המודרניות" – כל אלה היו אמורים לפעול לטובת היהודים; ואולם, תושבי אירופה נלחמו ביניהם באכזריות, ושנים של מלחמות דת ושל פרסום כתבים אנטישמיים דוגמת אלה של לותר עיכבו למעשה כל השפעה חיובית על הקהילה היהודית עד עידן הנאורות.¹⁴

בארון אמנם דן בכמה מן המאפיינים של חיי היהודים באימפריה, אך עיקר דיונו נסב על יחידים: רפורמטורים, נסיכים ומנהיגים יהודים דוגמת יוסל מרוֹסהיים (Rosheim). אכן, תשומת לב רבה הוקדשה לנושא הרפורמטורים ועמדותיהם כלפי היהודים. חלק ניכר מן המחקר שעסק ביהודים וברפורמציה התרכז בשאלת דעותיו של לותר על היהודים ובשאלה האם השתנה יחסו כלפיהם במהלך חייו, ומדוע.¹⁵ לאחרונה ראו אור מחקרים חשובים על רפורמטורים אחרים ועל עמדותיהם כלפי היהודים, וכן מחקרים על התגובות היהודיות לנצרות במהלך אותה תקופה.¹⁶ כמו כן, הופיעו מחקרים על מקבילות תרבותיות בין האליטות של שתי הקהילות.¹⁷ המחקרים הללו מחדדים עד

14 Baron, 'Medieval Heritage', pp. 32–58; idem, *Social and Religious History*, 13, pp. 292–296

15 מאחר שרבים כל כך כתבו על כך, צמצמתי את מבחר הדוגמאות לכאלה שמציגות גישות שונות לנושא. ראו: Cohen, 'Martin Luther', pp. 195–204; Maurer, 'Die Zeit', pp. 363–452; Friedman, 'The Reformation and Jewish', pp. 83–97; Edwards, *Luther's Last Battles*; Oberman, *Roots of Antisemitism*

16 חיים הלל בן-ששון, 'יהודים מול הרפורמציה', עמ' 62–116; Friedman, 'Reformation in Alien Eyes', pp. 23–40; Detmers, *Reformation und Judentum* העת האחרונה: Bell and Burnett (eds.), *Jews, Judaism*

17 Bell, *Jewish Identity*

מאוד את ידיעותינו על המגעים האינטלקטואליים בין יהודים לנוצרים בתקופת הרפורמציה.

ההתפתחויות הדתיות והרפורמות, אשר קרעו לגזרים את העולם הנוצרי הלטיני, השפיעו בוודאי לא רק על קומץ היהודים מן האליטה שהתפלמסו עם מנהיגים נוצרים.¹⁸ חוקרים כבר הראו, שהשפעת הקונטרה-רפורמציה על הקהילות היהודיות באיטליה באה לידי ביטוי בהקמת הגטאות ובהחלת צנזורה. מחקרים מן העת האחרונה אף מיקמו את הגטו בהקשר של בניית המדינה המודרנית.¹⁹ את המלאכה הזאת יש להרחיב, וחשוב לחקור את השפעת הרפורמציה על קהילות יהודיות מקומיות ואת ההוויה היהודית בזיקה לנרטיבים מקומיים של רפורמציה ושל בניית מדינה גם במחוזות פרוטסטנטיים.²⁰ יחסי יהודים-נוצרים בשטרסבורג מציעים לנו רקע מושלם לבחינת השאלה הזאת.

נוסף על חשיבותה בתור שוק כלכלי, הייתה שטרסבורג גם מרכז של תרבות דפוס וביתם של אמנים והומניסטים רבים. שטרסבורג הייתה ידועה במתקני הדת שלה, אשר הטביעו את חותמם גם הרחק מעבר לחומות העיר. לאחר שביטלה את המיסה בשנת 1529, הייתה העיר מעורבת עמוקות בפוליטיקה ובמלחמות הדת של האימפריה, שנמשכו עד שנת 1648. בשל מיקומה על הגבול שבין הפרוטסטנטים השווייצרים והגרמנים מצד אחד לקתולים הצרפתים והגרמנים מצד אחר, הייתה מעורבות זו מכרעת לשימור ביטחונה ועצמאותה של העיר. שטרסבורג נחקרה בהרחבה רבה בידי חוקרי רפורמציה, עד כדי כך שהיא מוזכרת כעניין שבשגרה בספרי הלימוד על הרפורמציה. יתר על כן, שטרסבורג נודעה כעיר מתונה ואף סובלנית. הן חוקרים בני זמננו הן גברים ונשים מן העת החדשה המוקדמת שיבחו אותה על כך.²¹ מחקרים מן העת האחרונה בחנו את התנסויותיהם של רדיקלים דתיים ושל קתולים בעיר.²² אם נוסיף את עמדותיהם של המגיסטרטים, המנהיגים הדתיים והתושבים של שטרסבורג כלפי

18 טיבן ברנט כתב על השפעת הרפורמציה על הדפוס: Burnett, 'The Regulation', pp. 329–348. ראו גם: Hsia, 'Printing, Censorship', pp. 135–148. גם *In and Out of the Ghetto*. עסק בכמה מן השאלות הללו, גם אם הוא מביא מעט תשובות של ממש בנוגע להשפעה הישירה של הרפורמציה. להיסטוריה חברתית של יהודי גרמניה המתחילה במאה השבע עשרה, ראו: קפלן (עורכת), קיום בעידן. החלק העוסק בעת החדשה המוקדמת, שנכתב על ידי בוב ליברלס (Liberles), מועיל להבנת התקופה; עם זאת, מאחר שהוא פותח בשנת 1618, ליברלס אינו נוגע בנושאי הרפורמציה המוטופלים כאן. ראו עמ' 126–23.

19 Siegmund, *The Medici State*, pp. 16–39

20 ויטה בראדן חקרה את ההיסטוריה היהודית בהמבורג בימי הרפורמציה. ראו: Braden, *Hamburger Judenpolitik*

21 ראו הדיון בפרק 1.

22 Derksen, *Radicals to Survivors*; Leonard, *Nails*

מגירוש לדו־קיום

היהודים לתמונת היחס הסובלני יחסית שגילתה העיר כלפי קתולים ומתקנידת רדיקלים, נקבל תמונה המגדירה מחדש את הידע על סובלנות בעת החדשה המודרנית. בנוסף, השוואת היהודים לקבוצות אמונה נוצריות שונות (confessions) מאפשרת לראות את ההתנסויות של היהודים באימפריה בהקשר רחב יותר.²³

'שטרסבורג: יהודים, נוצרים, רפורמציה' אינו רק סיפור על האופן שבו השפיעו אירועים בעולם הנוצרי על יהודים מקומיים. הספר בא להראות, שיהודים היו משתתפים פעילים במחוזות מגוריהם. הדבר ניכר בכיורו בצעדים שנקטו יהודי אלזס לאחר הגירושים מערי המחוז. כאשר נעלמו הקהילות היהודיות העירוניות של ימי הביניים בגלל הגירושים, עברו החיים היהודיים בהדרגה אל אזורי הכפר. במקרים רבים, רק משפחה יהודית אחת או שתיים התגוררו בכל כפר כזה. עד אמצע המאה השבע עשרה נעשתה המציאות הדמוגרפית החדשה הזאת מקובלת באימפריה, והייבה הבניה מחדש – במישור החומרי והתפיסתי כאחד – של הקהילה היהודית. אמנם אירופה של העת החדשה המוקדמת לא הייתה בשום אופן מסגרת הזמן והמקום הראשונה שבה חיו יהודים בסביבה כפרית, אך הייתה זו הפעם הראשונה שבה חסר ליהודים תושבי הפריפריה מרכז עירוני להסתמך עליו. בהיותם ללא חיבור לטבור עירוני ולמשאביו, הגיבו יהודי אלזס בדרך של פיתוח קהילות כפריות. קהילות אלה כללו בתוכן יהודים מיישובים שונים, שצירפו יחדיו את מעט המשאבים שעמדו לרשותם וחלקו בהם. הם פיתחו מודלים חדשים של קבורה ותפילה, אשר הבטיחו את הישרדות הקהילה.

גם אסטרטגיות להישרדות פיסית וכלכלית היו נחוצות בעקבות הגירושים. היהודים הכפריים שמרו באופן פעיל על קשרים עם השלטונות של הערים המקומיות ועם תושביהן, וכאשר תנאים ייחודיים, כגון מלחמות, איימו על יהודים אלה, אפשרו להם המגיסטרטים של שטרסבורג לחסות בתוך עירם המבוצרת. הנוכחות היהודית בשטרסבורג לא הוגבלה רק למקרים חריגים; מכיוון שהיו קשרים הדוקים בין השווקים של העיירות, הכפרים והערים הגדולות באלזס, נכנסו מדי יום בשערי שטרסבורג יהודים כפריים, ממש כמו נוצרים כפריים, לרגל עסקיהם. הם מכרו יין, סוסים ומזון, הלוח כספים, ובמקרים מסוימים גם שימשו רופאים מקומיים. יהודי הכפר אף הגיעו להסכם עם המגיסטרטים של שטרסבורג, הסכם שהתיר ליהודים לעבוד בעיר כל עוד פנו אל הערכאות שלה ליישוב סכסוכים. את התכתובת בין יעקל מאוברברגהיים למגיסטרטים של העיר יש להבין על רקע זה. מנקודת מבטם של המגיסטרטים מילאו היהודים תפקיד חשוב בעיר, במיוחד בתור מלווים בריבית שיכלו לספק תורים מזומנים לתושבים, מעוטי יכולת ובעלי אמצעים כאחד. הסדרת המסחר הנחוץ והבלתי נמנע הזה עם היהודים הייתה עניין בעל חשיבות עליונה למגיסטרטים של העיר, אשר ביקשו

23 ראו גם: Hsia, 'Between State', pp. 169–180

להגן על הסדר החברתי, על היציבות הכלכלית ועל האוטונומיה של העיר אל מול הקיסר. כך יכלו היהודים להיכנס אל העיר גם כדי להשתתף בדיונים בבתי משפט עירוניים, אם כתובעים ואם כנתבעים.

המגעים בין יהודים לנוצרים לא הצטמצמו לתחום הכלכלי בלבד; גם קשרים חברתיים נטו ביניהם. תיאור האופנים שבהם התבטא המגע היומיומי ביניהם כשכנים לא השתמר בדרך כלל כמקורות היסטוריים, אך עקבות למגעים הללו השתמרו בתיקים משפטיים, בשאלות ותשובות של רבנים ובחוקים עירוניים ומחוזיים. במיוחד באותם אזורים כפריים של אלזס שבהם חיו יהודים ונוצרים אלה לצד אלה כשכנים, ישנן עדויות לשיתוף במרחב ובפעילויות, לרשתות חברתיות, וכנראה גם ליחסי אישות. היהודים השתלבו במארג החברתי של העיירות והכפרים שבהם חיו, אך גם סבלו מנידוי בגלל מכסות, מסים והגבלות אחרות. השתלבותם זו לא התקבלה בברכה על ידי מנהיגים יהודים ונוצרים כאחד; מנהיגים אלה חידשו חוקים המבוססים על מסורות עתיקות וימי ביניים, בתקווה להגביל את המגעים בין שכנים בני שתי הדתות. חוקים אלה זכו אמנם לעתים קרובות להתעלמות, אך הניסיונות מצד הרשויות הדתיות והפוליטיות להציב גבולות בין הקבוצות ראויים לציון; הם מבהירים, כי למרות שהיו באותה תקופה יחסים סדירים בין יהודים לנוצרים, מגעים כאלה לא נתפסו בעיני מנהיגי הקהילות הנוצריות והיהודיות כעניין של מה בכך או כעניין מקובל. כמו במקרה של מגעים כלכליים, כל מגע בין יהודים לנוצרים היה נתון (תאורטית) למעקב צמוד מצד הרשויות או המנהיגים.

הגדרת מהותו של מגע בלתי הולם בין יהודים לנוצרים השתנתה פעמים רבות במשך הזמן, והושפעה מהתפתחותה של הרפורמה הדתית בעיר. בין השנים 1530–1549 החל דור הרפורמטורים הראשון בשטרסבורג לעבוד על חיבורים תאולוגיים ופרשניים. הם פנו לעזרתם של יהודים מקומיים, ואלה לימדו אותם עברית, סיפקו להם כתבים יהודיים ושיתפו עמם ידע מכלי ראשון בתחום המסורת היהודית. עזרתם של היהודים הייתה בעלת ערך רב לרפורמטורים, אשר האמינו כי השפה העברית הכרחית לשם הבנת המשמעות האמתית של כתבי הקודש. עם זאת, מגעים הדוקים מדי עם יהודים או עם מקורות רבניים זכו תמיד לביקורת. ככל שאימצו אנשי הכמורה של שטרסבורג זהות לותרנית יותר ויותר אורתודוקסית, הם לא נזקקו עוד לעזרתם של היהודים, משום שכבר הייתה להם גישה לטקסטים התנ"כיים והתאולוגיים שאותם ייעדו למאמינים שעברו רפורמה. הם ראו בהשתתפות יהודית במפעלות כאלה דבר מזיק, נרתעו ממגע עם יהודים, וניכסו לעצמם את העברית כחלק ממורשת פרוטסטנטית שאינה יהודית.

עם התפתחות תהליך הרפורמה בשטרסבורג של העת החדשה המוקדמת, חל גם שינוי בעמדתם של מנהיגי העיר כלפי היהודים ובמדיניותם כלפיהם. בראשית ימיה של הרפורמציה הייתה המעורבות היהודית בחיי העיר עניין יומיומי ונורמטיבי, על אף

מגירוש לדוריקום

המגבלות שחלו על היהודים ולמרות התקנות שהצרו את צעדיהם. לדוגמה, הממחישה היטב את הסתירה הזאת, בה בשעה שהמגיסטרטים של שטרסבורג גיבשו חוזה להסדרת עסקות כלכליות בין יהודים לנוצרים, הם גם חוקקו חוקים שהגדירו כל עסקה מסחרית של יהודים כבלתי חוקית. על ידי התרת כניסתם של יהודים אל השוק וחיובם להתדיין בפני בתי משפט עירוניים, דאגו המגיסטרטים לצורכיהם הכלכליים ולרצונם שלהם באוטונומיה; על ידי חקיקת חוקים שהדירו את היהודים, קבעו המגיסטרטים גבולות ששמרו על הצביון הנוצרי של עירם וקהילתם. הנוצרים, שהיו בעיצומו של תהליך המגדיר מחדש את הדתיות שלהם, השתמשו ביהודים כבמעין כסות – ההגבלות שמנעו מן היהודים כניסה לעיר שימשו הוכחה להיותה של שטרסבורג עיר נוצרית טובה. בפועל, ההגבלות הללו לא נשמרו: היהודים אמנם לא התגוררו בשטרסבורג, אך הם היו נוכחים בה.

כאשר החלה העיר לאמץ עמדה אורתודוקסית יותר, ביקשו המגיסטרטים להפחית את תדירות המגעים בין יהודים לנוצרים מקומיים. בשנת 1570 הם ניסו להפסיק את רוב המגעים הכלכליים בין יהודים לנוצרים באמצעות ביטול ההסכם שגובש על ידם שלושים וחמש שנים קודם לכן. אולם הסחר בין יהודים לנוצרים נמשך, למרות חוקים מטעם המגיסטרטורה שלא רק ניסו להגביל מגעים עם יהודים, אלא גם השמיצו אותם תוך שימוש בשפה ובסטראוטיפים אנטישמיים מסורתיים. המגיסטרטים של העיר, שבשנת 1543 הגנו על היהודים המקומיים בכך שאסרו להדפיס את החיבורים האנטישמיים של לותר, התירו עתה לפרסם ספרים ועבודות אמנות שתאירו את היהודי כאויב העיר הנוצרית. בניסיונם לבנות בשטרסבורג את הנאמנות ללותרניזם האורתודוקסי, הגביהו המנהיגים הדתיים והפוליטיים של העיר חומה בין יהודים לנוצרים.

רשמית, לא היו היהודים מעורבים בתהליך של בניית האמונה החדשה (confession building), ולא הייתה בידם סמכות פוליטית ליצור חוקים ולשנות מדיניות. יחד עם זאת, גם הם היו נתונים בתהליך של הגדרה עצמית. מחבררים יהודים כמו יוסל מרוסהיים ואשר מרייִכְסְהוֹפֶן (Reichshofen) ניתחו את תפקידם של היהודים בהיסטוריה, ובכותבם על עצמם ועל הקהילה חיוו דעה לגבי היחסים שהיו – או היו צריכים להיות – בין היהודים לבין שכניהם הנוצרים. המחברים הללו הציבו גבולות וקבעו קטגוריות וסכמות, ובכך השכילו להציע פתרונות לכמה מן הקשיים שניצבו בפני יהודי אלזס של העת החדשה המוקדמת, כמו גם תשובות לשאלות שהטרידו אותם: השפעתם של הרפורמטורים על היהודים המקומיים, הסיבה האלוהית לרדיפתם המתמדת-כנדמה של היהודים ולגירושם, הקשר שבין חייהם של יהודי אלזס באותה תקופה לבין ההתנסויות היהודיות בעבר, והקשרים בין הקהילה המקומית לקהילות יהודיות רחוקות יותר. מסע הגילוי העצמי של אותם מחברים מלמד, כי שאלות של זהות ושל בניית

קהילה והגדרתה היו חשובות ליהודים ולנוצרים כאחד. אלה גם אלה חיברו טקסטים "אוטוביוגרפיים", סוגה שנפוצה יותר ויותר בקרב מחברים נוצרים בני התקופה. נראה, שהיהודים והנוצרים אמנם הציבו גבולות ביניהם ובנו לעצמם זהויות נפרדות, אך יחד עם זאת הם שיתפו ביניהם רעיונות וניסיון חיים.

המספר הרב של מגעים בין יהודים לנוצרים והמגבלות שהושתו עליהם חדשות לבקרים ממחישים כי עם תחילת הרפורמציה נטלו היהודים חלק פעיל בחיי העיר, במיוחד בתחום המסחר ובמערכת בתי המשפט העירונית. בנוסף לכך, הודקקותם של מתקני הדת בשטרסבורג ליהודים כדי להיעזר בהם בתחום העברית והיודאיקה פתחה ערוצים חדשים למגעים יהודיים-נוצריים.

ברם, השתתפות היהודים בחיי העיר ובתרבותה לא הייתה נטולת סייגים. המגעים בין יהודים לנוצרים הוגבלו על ידי הרשויות, על היהודים נאסר לגור בשטרסבורג, ומגוריהם באזורים הכפריים היו מוגבלים במכסות. חוקים נוסחו במטרה להגביל את היקף המגעים החברתיים והכלכליים בין יהודים לנוצרים, ושתי הקבוצות, שהיו מודעות לגבולות ולמגבלות, שמרו על מרחק ביניהן.

לרפורמציה בשטרסבורג הייתה השפעה שלילית על היהודים המקומיים, וסאלו בארון אף טען כי היא פגעה ביהודים באופן ישיר. בשטרסבורג היה התהליך קשור לאירועים מקומיים יותר מאשר לכתבים האנטי-יהודיים של רפורמטורים כלשהם. הצורך הגובר של נוצרים בהגדרה דתית הרחיב את הקרע בינם לבין היהודים. הרשויות הנוצריות נקטו אמצעים חריפים להגבלת המגעים בין קבוצות אמונה נוצריות שונות, ובמקביל שאפו גם להגביל את הקשרים בין יהודים לנוצרים. בשטרסבורג, שבמאה השש עשרה המאוחרת ובמאה השבע עשרה אסרה על יהודים לגור בתחומה, ההפחתה במספר המגעים הכלכליים והאינטלקטואליים בין יהודים לנוצרים גרמה לצמצום ניכר של המרחב המשותף להם.

מדיניותם של המגיסטרים בשטרסבורג כלפי היהודים והעמדות שבהן נקטו ביחס אליהם היו, במישורים מסוימים, דומות באופן מפתיע ליחסם כלפי קתולים ורדיקלים דתיים בעיר הלוטרנית. שיקולים מעשיים, הקשורים לפוליטיקה המקומית או לכלכלה המקומית, הביאו את קברניטי העיר (ולעתים את מתקני הדת שלה) לאמץ עמדה מתונה כלפי בני קבוצות אמונה שונות. יחד עם זאת, דאגתם לשימור זהותה הדתית של העיר הניעה אותם להגדיר מדיניות שהגבילה מגעים בין בני הקבוצות הללו. אין ספק כי מיקומה של שטרסבורג על הגבול וחשיבותה בתור שוק בינלאומי תרמו למדיניות המתונה, שהעיר נודעה בה; ואולם, לא היה מדובר כלל בטובלנות אידאולוגית, שכן מדיניות לשם מדיניות לא נודעה באותה תקופה. המדיניות של המגיסטרים בשטרסבורג הייתה תוצר של realpolitik ונבעה משאיפתם של המגיסטרים ליציבות כלכלית, לסדר חברתי ולאי-תלות בשכנים חזקים.

מגירוש לדו־קיום

קווי הדמיון בין הגישות שנקטה שטרסבורג כלפי יהודים, קתולים ורדיקלים דתיים מדגישים היטב את העובדה שהיהודים היו חלק מן החברה האירופית.²⁴ יתר על כן, האיזון של המגיסטרטורה בין פרגמטיזם לאידאולוגיה, אשר המשיך במובנים רבים את המדיניות הנוצרית כלפי היהודים בימי הביניים, ממחיש כי גם אחרי הגירוש נותרו היהודים חלק מאותם מחוזות ממש שמהם גורשו. 'שטרסבורג: יהודים, נוצרים, רפורמציה' מתאר כיצד המשיכו היחסים בין יהודים לנוצרים לעבוד שינויים והתאמות במהלך המאות השש עשרה והשבע עשרה בתגובה לשינויים בדפוסי התיישבות, בתגובה לשינויים חדים בתאולוגיה ובזהות דתית, ובתגובה למאבקי הדת שבאו בעקבותיהם.